

GU KÖKENL SÖZLER¹

“Fıridun A asıo lu CEL LOV”

Ahmet Turan TÜRK²

ÖZET

Azeri Türkçesinde “ses” kavramı ile ili kili pek çok söz vardır. Bu sözlerin ne etimolojisi ne de eski bilgi yeni bilgi ili kisinin ilk örne i konusunda tutarlı bir çalı ma yapılmamı tır. Gerçi, “ses” kavramı ile ilgili bazı yansıma sözler incelenmi tir; fakat yansıma örneklere girmeyen yüzlerce söz vardır ki, onlar da ses ile ili kilidir. Bu sözler dilin tarihinde uzun bir olu ma devresi geçirmi , pek çok anlam de i imlerine u ramı ve fonetik varyantlara dönü mü tür. Bundan dolayı da modern Türkolojinin geleneksel öncüleri çok çe itli de i imlere u ramı bu tür sözlerin ilk ekilerini veya ilk ekline yakın olan varyantını açıklamakta acizdir.

Bu yazıda “ses” anlamıyla ili kili köklerin hepsinden de il, yalnız gu kökünden hareket etmek temel alınmı , di er köklerden ise yardımcı bir araç olarak istifade edilmi tir. Örne in, *bo kökünden olan ba ırma , böyürmek ekilli sözlerdeki – ır~ -yür ekleri ile gu kökünden olan ça ır, çı ır sözlerindeki – ır ekinin aynı fonksiyonu ta iması, yani bütünlü mi kökün yansıma sözleri olu tururken kullanılan –gır eki olması dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Gu Biçimbirimi, Türk Yazı Dilleri, Ses Kavramı

GU ORIGIN WORDS

ABSTRACT

There are lots of words about the “sound” concept in Azerbaijan Turkish. There is not any consistent study on neither etymology nor the first sample of old and new information relations of these words .Actually, some image words related to sound was examined; however, there are hundreds of words that are not related to

---

¹ Bu yazı Azer Halkı (Seçme Yazılar), A rıda Ne riyatı, Bakı, 2000, s. 225-237’de “Gu Köklü Sözler” adlı Azeri Türkçesi aslından Türkiye Türkçesine aktarılmı tir.

² Nev ehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ahmetturanurk@gmail.com

image words are linked to sound. These words underwent a long formation stage, exposed to semantic changes and turned into phonetic variants. Therefore, traditional pioneers of the modern Turcology are unable to clarify the initial formations or their variants close to these formations of these kinds of words that underwent various changes.

In this study, not the whole roots related to the “sound” concept but just the “gu” root has been based and other roots have been used as auxiliaries. For example, it is remarkable that – ır~ -yür affixes in *ba ırma* , *böyürmek* words from *bo root and – ır affix in *ça ır*, *çı ır* words from *gu* root have the same function, namely it is the –gır affix that is used while forming image words of integrated root.

Key Words: Gu Morpheme, Turkish Literary Languages, Sound Concept

Azeri Türkçesinin en eski kelimelerinden biri olan *gu* sözünün Sümer yazısında “kullanım” ya ı dört bin yıl olarak bilinse de, onun olu ma tarihi daha eskidir. Bu tarihi kelime kendi hayatını ke meke li yollarla ya amı , bu dilden o dile, o dilden bu dile geçerek ekil de i tirmi , fakat özünü korumayı bilmi tir. Bu ke meke li yollar onu nostratik dil dönemine kadar götürmü tür. Tarihin ayrı ayrı ça larında Türk yazı dilleri ile ili kide olmu çe itli yapılarıdaki dillerde *gu* biçimbiriminin izleri görülmektedir. Bundan dolayı, burada birkaç Türk yazı dili ile yakın di er dil ailelerine dâhil dillerin materyalleri temelinde *gu* sözü tahlil edilecektir.

Ses sistemine ait bu kısa yazıda amacımız, olu umunda *gu* biçimbirimi olan sözlerin anlam, yapı ve fonetik de i melerini, bu de i melerdeki morfonolojik tipleri ve bu biçimbirimin yayıldı ı dil co rafyasını takip etmektir. Morfonolojik tipler çe itli yapıdaki dillerin malzemeleri üzerine kuruldu undan *gu* biçimbirimli sözlerin morfonolojik olu umunu ve yeniden düzenlenmesini Azeri Türkçesinde izlemeye imkân verir. Bu ise kendi bünyesinde “ses” kavramı ile ili kili sözlerin etimolojisine uluslar arası morfonolojik ölçütlerle sistemli bir ekilde yakla ılmasına olanak sa lar.

Azeri Türkçesinde *gu* biçimbirimi ve onun alamorfları ile ba layan sözler çoktur. Bu sözlerin içerisinde “*gök*” (sema), “*od*” (ate) ve “*ses*” kavramları ile ili kili sözlerin morfonolojik uygunluk, tipolojik benzerlik ve çe itli dillerdeki semantik de i imlerin paralelli i, u sonuca götürür ki, bunlar *gu* kökünün türevleridir. Ünlü mitologumuz M. Seyidov dikkatli bir inceleme sonucunda bu kurallılı ı hissetmi ve Ermenice abidede (VII asır) geçen *Guar* “Yıldırım Tanrı’sı” sözünün Hun Tanrı’sı *Guer* oldu unu ortaya koymu tur. O, *gu* biçimbiriminin *ses*,

ba ırtı, hıçkırmak, u ultu, gürlüti, ba ırtı, yüksek sesle okumak, arki okuyan, arki okumak, haber, dedikodu, i itme ve od, yanmak anlamları ile ili kili olarak ekillendi ini ortaya koymu tur (Seyidov, 1967:214). Yeri gelmi ken, Azerbaycan Türklerinin mitolojik görü lerinde, bizce, güne e tapınmayı bildiren *godu* adına halk bilimcilerimizin dikkatlerini çekmek isterdik; çünkü *godu-godu* merasimleri ili kili ifadelerdeki ate ve sıcaklık kavramları buna olanak sa lar.

Meseleye tipoloji yönünden yakla ıldı nda bu biçimbirimin geni bir ekillenme yolu geçirdi ini görmek mümkündür. Hatta bu morfemin *köy > od > ses* kavramları dolayısıyla de i mi varyantlarının dâhilinde de geni bir ekillenme bulunmaktadır. *Gu* kökünün “ses” nüanslarındaki anlam de i meleri oldukça eskiden ba lamı tır. Bu morfemin *ses > gülü > adlı* anlamlarında ekillenmesinin tamamlanmı ekli Sümer yazılarında belirmi tir. Bu ekillenmedeki sözlerin Sümer ve Türk dilindeki paralelli ini O. Süleymanov kesin olarak göstermi tir:

Sümer dilinde: *GU* “ses”, *gul e* “sevinçli, ad, en”, *ge tuka* “i iten”.

Türk dilinde: *GU* “ses”, *gülü* “sevinç, enlik”, *e itgan* “i iten”.

Nostratik dil çalı malarının ünlü ara tırmacısı V. M. Iliç-Svitiç çe itli dil ailelerine ait “ses” kavramı ile ili kili birkaç benzerlik ortaya koymu tur (Iliç-Stiviç: 1968):

Ural:	Kule	“dinlemek”
Dravid	Kel	“dinlemek”
Hint-Avrupa	Kleu (h)	“dinlemek”
Kartvel	Gur	“kulak”
Akkad	Kalu	“ça ırmak, ba ırmak”
Sidoma	Kale	“ses”
Altay	Küre	“boyun”
Dravid	Kur	“bo az, gırtlak”

Ara tırmacının yeniden yapılandırı ı ekillerin *gu kökünden türedi ini, bizce, inceledi imiz sözlerdeki yeniden yapılanmı kök biçimbirimler açıkça

belirtilmelidir. Azeri Türkçesinin diyalektlerinde, söz türetiminde *gu* biçimbirimi olan sözleri gözden geçirelim:

<i>guloy a</i> (söz gezdiren)	<i>gudugudu/gudgudu</i> (dedikodu)
<i>gual</i> (arkıcı)	<i>gadı-gadı</i> (konu mak)
<i>gundur</i> (çokbilmi)	<i>gov a</i>
<i>gadı</i> (çokbilmi)	<i>gabarmax</i> (laf ta ımak)
<i>golta a</i> (kaltak)	<i>gomrey/gongrey</i> (zingırov)
<i>gazı</i> (lov a)	<i>gumroz, xirniy</i> (çokbilmi)
<i>gaj</i> (ıve)	<i>kemle mek</i> (razıla mak)
<i>gundili</i> (delisov)	<i>kirimek</i>
<i>hoç-hoçu</i> (dedikoducu)	<i>gevez</i>
<i>hül</i> (beddua)	<i>geveze</i>
<i>guyraltmax</i> (uydurmak)	<i>xakı ta</i> (toy arkısı)

Azeri Türkçesinde bu biçimbirimle ili kili ba ka sözler de bulunmaktadır: gıyhagıy, gı gırığ, giyye, galmağal, ganmag, ganacag, horyam, holavar, gondarmag, gar ı , gar amag, küy, küyçü, küy-kelek, gülü , gon, gonçu, kekov, gulag, gırtlag, car, carçı, cadu, çağırı , çal ı, çal-ça ır, çerenlemek, çerençi, çerçi, çı ırmağ, cı al, cırtgoz, çu ul vb.

“*Gu deyende gulag tutulur*” deyiminde ve masalladaki “*ga deyende..., gu deyende...*” ifadelerinde de bu biçimbirim görülür. Azeri Türkçesinin ansiklopedik kayna ı olan “Dede Korkut” eserindeki *gu* biçimbirimi de “ses” kavramı ile ili kilidir.

M. Ergin’in “*kov kovladı din di ledi*”, H. Araslı’nın ise “*gu gıldı, dek dinledi*” ekinde okudukları adı geçen ifade, bizce, Dresten nüshasında “*gıv guladı*”, Vatikan nüshasında ise “*gov govlayı/gu, di dinleyü*” ekinde okunmalıdır. Adı geçen eserdeki [*söz edine*], *gov edine, ne gagırsan, gıgınç gahar, gıvanmag, güvenmek* gibi ifadelerin de olu umunda *gu* morfemi vardır.

Bazı ara tırmacılar, M. Ka gari'nin sözlü ü olan Divanü Lügati't-Türk'teki *yangü* sözünü “yankılanma” anlamında kullanıldı na dikkat ederek *yeni-gu* (eko) gibi izah ediyorlar. E er bu de i im do ruysa, o zaman *yenkigu eklinin daha eski olması gerekmektedir. Bu söze ili kin ba ka bir fikir de ileri sürülebilir. Sözüün ilk biçimbirimi, Türk yazı dillerindeki *yan* (*gayıtmaq*, *dönmek* fiilleri ile e anlamlı) kelimesi de olabilir. Kar ıla tırmak için Salar Türkçesindeki *yan-* “geri dönmek” ve *yanıt* “cevap” sözleri yeterlidir. Demek ki, *yangü* sözünü “dönen ses, dönen gu” ekinde de yeniden ifade etmek mümkündür.

Azeri Türkçesinde *gu* biçimbiriminin anlam de i mesi ve fonetik varyantlarının çoklu u Azerbaycan halkının etnogenezindeki uruk ve boyların kökeni ve dilin genel olu um kuralına uygunlu u ile ili kilidir. Azerbaycan Türkleri, daha uruk (kabile) ekinde ya adıkları devirde onların dillerinde herhangi bir sözün çe itli anlam farklılıkları ve fonetik varyantları ekinde de i mesi için hem dil içi hem de dil dı ı nedenleri olmu tur. Bu nedenleri bir taraftan iç olu um hesabına aynı urukta kullanılan sözün alafon ve alamorflarının olu masına, di er taraftan akraba dilli urukların kavu masına ve birle mesine yormak mümkündür. Bundan dolayı da modern dilde *gu* biçimbirimin çe itli anlam farklılıkları ve alamorfları bizi a ırtmamalıdır.

Dilde çok çe itli alamorfların mümkünlü ünü görmek için aynı kökten (*gu kökünden) olması üphe do urmayan birkaç sözün kök biçimbirimine göz atalım. Bu amaçla Azeri Türkçesinde çok kullanılan *gulag*, *gırtlag* ve *geyirmek* sözlerini seçtik. Modern Türk yazı dillerinde *gulag* sözü böyle fonetik varyantlara sahiptir:

<i>gulag</i> (Azerbacan Türkçesi)	<i>xalxa</i> (Çuva Türkçesi)
<i>gulak</i> (Türkmen Türkçesi)	<i>kulhak</i> (Saha Türkçesi)
<i>xulax</i> (Hakas Türkçesi)	<i>gulgag</i> (DTS)
<i>kuläk</i> (Özbek Türkçesi)	<i>gul ag</i> (DTS)
<i>kolak</i> (Tatar ve Ba kurt Türkçesi)	<i>gulxag</i> (DTS)
<i>kulak</i> (Birkaç Türk yazı dili)	

Modern dil bakımından iki biçimbirime ayrılan bu sözlerin ilk ve son biçimbirimlerin alamorfları öyledir:

1- gul ~ kul ~ kol ~ xul ~ xal

2- ag ~ ak ~ ok ~ ax ~ ax ~ xa ~ gak ~ kak ~ xak

Özbek, Tatar ve Ba kurt Türkçelerindeki o'la mayı ve di er Türk yazı dilleri için g > k > h de i mesinin morfonolojik ölçütler dâhilinde oldu u göz önünde bulunduruldu unda; Azeri ve Türkmen Türkçesinin ilk biçimbirimin eski varyantını muhafaza etti i anla ılır. Bu varyantın Çuva Türkçesinde gul > hal de i mesi ise Türk yazı dilleri ile Çuva Türkçesi arasındaki farkı gösterir. Yazılı kaynaklar, Saha Türkçesi ve kısmen Çuva Türkçesi bu sözün ikinci morfemini tam ekilde korumu tur: -gak ~ -kak~ -hak~ - ak~ -ha.

Görüldü ü gibi, *gulag sözünün Türk yazı dillerinde pek çok fonetik varyantları olu mu tur. Burada u>o, a>o, u>a ve g> de i melerinin dı nda, sadece g sesinin k, , h, ses de i meleri de olmu tur.

Bizi ilgilendiren biçimbirim (gul) iki bölümden ibarettir: gu-l biçimindeki -l yapım eki ve bu biçimbirimin (gul-) fiil olması ona eklenen fiilden isim yapım eki olan -gag ile de ispat edilir. Bu sözün birle ik fiil eklinden olu abilmesi ihtimali de gözden kaçmamalıdır. Örne in, *gu al/ol > gul de i mesi de mümkündür. Her iki halde de gul sözü fiildir. Kartveli kökenli dillerindeki gur (kulak) sözü de göstermektedir ki, açıkladı ımız gul- sözü türemi (gu+l-) bir sözdür.

Bu fiilin e anlamlısı olan “e itmek (i itmek)” sözü Türk yazı dillerinde daha çok kullanıldı ndan gul- fiilini kullanımdan dü ürmü tür. Fakat Türk yazı dilleri ile ili kide olmu Mo ol, Fin-Ugor ve di er bazı dillerde gul- fiilinin izleri bugün de bulunmaktadır:

Mo olcada	<i>hulhu</i> “iç kulak”
Macarca	<i>halas</i> (i itme), <i>halloni</i> (i itmek), <i>hallomas</i> (haber)
Fince	<i>kulla</i> (i itmek), <i>kulkunihe</i> (i itme)
Hantıca	<i>kulenma</i> (i itmek), <i>xul</i> (i itmek)
Marice	<i>kol</i> (i itmek)
Mansıca	<i>xol</i> (i itmek)
Dravidce	<i>kel</i> (i itmek)

Bazen aynı kavramın çe itli yapıdaki ve kaynaktaki dillerdeki ifade eklini gözden geçirdi imizde tipolojik benzerlik hakkında fikrimiz olu maktadır. E er bu benzerlik ayrı ayrı dil ailelerine dâhil olan diller arasında bir sistem te kil ediyorsa, bu gerçek, genetik akrabalı a dayanmasa bile, en azından eski ili kileri ortaya çıkarmaya olanak sa lamaktadır. Bu bakımdan, *gırtlag* ve onun e anlamlısı *Adem alması* ilgi çekicidir. Her iki sözün de çe itli yapılara ait dillerde kullanılması onların bu veya di er dilde alıntı oldu unu gösterir. Alıntının yönünü bulmak için onların kökenini ortaya koymak gerekir.

Adem alması ifadesinin olu ma ve yayılma tarihi *gırtlag* sözüne nispeten çok yenidir. Bu, onun çe itli dillere kalka yoluyla yayılmasından da anla ılmaktadır.

<i>toffehemu adem</i> (Arapça)	<i>adem alması</i> (Azeri Türkçesi)
<i>adamsutka</i> (Macarca)	<i>adamovo yabloko</i> (Rusça)
<i>nomo d'adamo</i> (talyanca)	<i>yablko adamova</i> (Polyak)
<i>adamsanfel</i> (Almanca)	<i>adem elması</i> (Türkçe)
<i>nuez de Adan</i> (spanyolca)	

Bu ifadenin kayna ı Bibliya-i ncil'deki bir efsane ile alakalıdır ve çe itli dillere yayılma tarihi de esasen Hıristiyanlı ın yayıldı ı devirleri kapsamaktadır. Bu efsaneye göre, güya Adem'in günah i leyip yedi i elma bo azında kalmı ve o zamandan, kadınlardan farklı olarak, erkeklerin *gırtlag* ı daha çıkıntılı bir ekil almı tır. Görüldü ü gibi, Azeri Türkçesinde bu söz bazı Azeri boyların Hıristiyan oldu u ça da veya kalka yoluyla kom u kavimlerden birinin dilinden geçmi tir. Sonradan bu söz Azerbaycan Türklerinin dilinde ikinci bir sözün (*almacıg*) türemesine sebep olmu tur. Yüz kemi inin kabarık yerini bildiren *almacıg* (*elmacıg*) sözü, anlam ili kisini gösteren tutarlı bir gerçektir.

nceledi imiz *gırtlag* sözü ise morfonolojik kurulu una göre daha karma ıktır. Çe itli dillerde kullanılan bu sözün ilk biçimbirimi *gu* ve *-r*, *-l*, *b*, *t*, *-g* yapım eklerinden ibarettir, sonra gelen ekler, ba lı biçimbirimler ise bu dillerin ilavesidir. Bizi burada ba lı biçimbirimler ilgilendirmedi i için yalnız asıl biçimbirim üzerine konu aca ız. Önce asıl biçimbirimdeki eklere göre (*-r*, *-l*, *-b*, *-t*, *-g*) bu sözün çe itli ekilerini u ekilde gruplandırmak mümkündür:

1. *gu-r

gırtlag (Azeri Türkçesi)

gırtlak (Türkiye Türkçesi)

gortan (Rus)

gargante (spanyolca)

grıtan (Rus Diyalektleri)

gratan (Slavca)

Krtan (Polyak)

Karlanka (Çuva Türkçesi)

Hrtan (Çeh)

Zirtdek(Azeri Türkçesi)

Hrtan (Slovakça)

2. *gu-l-

golu (Farsça)

gelu (Farsça)

keel (Flemenkçe)

kehlkopf (Almanca)

4. *gu-t-

guttural (Almanca)

guttural (Portekizce)

xoçak (Ermenice)

3. *gu-b-

kapka (Tunguz-Mançurca)

kömekey (Karakalpak Türk.)

kavka (Tunguz-Mançurca)

haika (Tunguz-Mançurca)

haburga (Tunguz-Mançurca)

havka (Tunguz-Mançurca)

xabarga (Saha Türkçesi)

5. *gu-g-

kegirek (Karakalpak Türk.)

kegeir (Tuva Türkçesi)

gekan (Tunguz-Mançurca)

gegefo (Macarca)

*kokord (Ermenice)

kakroçik (Azeri Diy.)

gogar (Slovakça)

Görüldü ü gibi, sadece Azeri Türkçesi ve Tunguz-Mançu dillerinde ilk alamorfun 9 varyantı vardır. Verilen örneklerde *gu kökünün dal ekileri olan alamorflar unlardır:

Bu alamorfların oluşmasında $g > k > x/h$ ünsüz değişimleri, $u > o > a$ ve $u > ı > i/e > ü$ ünlü değişimleri morfolojik ölçütler dâhilindedir.

Verilen sözlerde ilk biçimbirimin yeniden yapılanması gösteriyor ki, onların etimolojik tahlili *gu* biçimbirimi üzerine kurulmalıdır. Örneğin, 5. grupta verilen imiz Ermenicedeki *kokord* sözüne dikkat etmek yeterlidir. Bu sözün ilk biçimbirimi *ko* < *gu, geride kalan kısmı ise 1. grupta verilen imiz *kor* < *gu-r modelindedir. Yani bu söz *gu* asıl biçimbirimin tekrarıyla oluşmuştur.

Saha Türkçesindeki *xabar a* < *ha bar a* (< *gu bar a*) göstermektedir ki, **gu-b-* ekinde verilen imiz sözlerin bir kısmında *b* yapım eki de il, *gu* asıl biçimbirimine eklenen sözün ilk ünsüzüdür. Fakat bu durumu diğer gruptaki sözlerde görmek mümkün değildir. Bundan dolayı Azeri Türkçesindeki *gırtlag* ve onun daha çok değişimi *hirtdek* varyantını *u* ekinde oluşturmak gerekir.

*gu-r-ıt-lag > *gırtlag* > *hirtdek*

Burada kökten sonra gelen *-r-* ve *-ıt-* fiil yapım ekleri, *-lag* ise fiilden isim yapım ekidir.

Bu kökün Altay dil ailesinde ve Altay dil birliğiindeki yaygınlığı ve Türk yazı dilleri ile ilişkisi farklı yapıda olan dillerdeki izi, onun kökeninin Altay birliğine dayandığı ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Diğer dil ailelerinde ise bu kökün fonksiyonunu **la-* biçimbirimi yüklenmiştir. Örneğin, Avrupa dillerindeki *larinks*, *laringe* “gırtlak” anlamında kullanılmaktadır veya Semitik dillerdeki *lu et* sözü *la kökündendir ve bu kökün Türk yazı dillerinde karşılığı yoktur. Bunu da belirtelim ki, *do* u dillerinde yaygın olarak kullanılan Arap kökenli *gamus* sözü ise *gu kökündendir.

Biz dildeki en eski köklerin bütününe kök olduğu kabul ediyoruz, yani böyle kökler oluşup bütününe tikçe gramatikal farklılaşma geçirir, *isim*, *fiil* ve *yansıma* do rultusunda gramatikal ekiler kazanır. Örneğin, *gu kökünden *yansıma* do rultusunda gelişme gösterip ikinci bir kök gibi ekilenen *ge biçimbirimine göz atalım.

Pek çok Türk yazı dilinde kullanılan *geyirmek* ve *geyirek* sözleri *ge kökünü tam anlamıyla gösterir. Bu sözlerden ilki o uz grubu Türk lehçelerinde *ge: ir ~ gegir ~giir* fonetik varyantlarında kullanılıyor. Bu sözlerin ilk biçimbirimi *ge*, ikinci

biçimbirimi ise yansımada fiil olu turan –gır- yapım ekidir. Bu söz daha geni bir alanda ilk biçimbirimini daha çok alamorflarının olu tu unu görmek mümkündür. Di er Türk yazı dilleri, Mo ol ve Tunguz-Mançu dillerinde bu sözün fonetik varyantları öyledir: *kekir ~ kegir ~ kekiy ~ xexre ~ xexer ~ kigir ~ kiker*. Buradaki *ke ~ he ~ ki* alamorfları önceliklere (*ke ~ gi ~ ge: ~ ge*) ilave edildi inde *ge* biçimbiriminden türeyen bu alamorfların *g > g/k > k/x* ekinde de i mesi ortaya çıkar.

Türk yazı dillerindeki *geyirek ~ ke irik ~ge irme ~ ge iri ~ kigiris ~ kikerik* sözlerinde de analogik morfonolojik de i imi görülmektedir. Yalnız Çuva Türkçesinde iki söz (*kakar, kakri*) ilk biçimbirimindeki ünlüye göre farklılı ır ki, bu da Türk yazı dilleri ile bu lehçe arasındaki farkla ili kilidir.

Bu sözlerle ilgili olarak unu da belirtelim ki, Azerbaycan Türklerinin a ızlarında *ge irme* sırasında söylenen “*kekliyi azmag*” ifadesindeki *keklik* sözü de bu köktendir. Eski Türkçedeki “*mide, karın*” anlamında olan *keklik* sözü bu güne kadar korumu tur.

Azeri Türkçesindeki *gulag, gırtlag* ve *geyirmek* sözlerinin çe itli dillerle mukayesesi, *gu* biçimbirimini morfonolojik dönü ümü ne kadar zengin ve çe itli oldu unu göstermektedir. Bu dönü ümü daha geni bir planda izlemek için *gu* biçimbirimini alamorflarını gruplandırmak gerekmektedir.

imdilik bizi, anlam de i meleri de il, ilk biçimbirimini fonetik varyantları ilgilendirdi i için aynı alamorfun çe itli dillerde “ses” kavramı ile ili kili sözlerde kullanılımasını gösteren örneklere bakınız. Örnek olarak gösterdi imiz ilk allamorflar (*gu*) bu sözlerin olu umunda korunmu tur.

Azeri Türkçesi ve diyalektlerinde: *gu, gulag, gulamag, gutla a, guloy a, gundur, gudgudu*. Türkmen Türkçesinde; *guvanmak* (enlenmek), *guguldu* (ışlık), *gugurtmak* (ışık çalmak), *guk ber* (ses vermek), *gul-gula* (ses, arkı), *gurra* (fal), *gurraçı* (falcı), *gurrandaz* (falcı). Tunguz-Mançurcada; *gu* (ça ırmak), *gun* (demek), *gudu-gada* (dedikodu), *guve* (okumak), *gunnen* (ses). Rusçada; *gul* (ses, arkı), *gudet* (ışık çalmak), *gudok* (ışlık). Farsçada; *gude* (ive), *goftgu* (konu ma, sohbet), *-gu* (“diyen” anlamında kelimelere eklenen ek), *gu* (kulak). Sümercede; *gu* (ses), *gul e* (en, ad, seviç). Akadca; *g lu* (ses, arkı), *gubu* (a lamak).

Gu biçimbirimini sonradan olu mu alamorfları içerisinde *go/ko/ho* ve bunlardan türemi *ga/ka/xa/ha* varyantları daha çok dikkat çekmektedir. Çünkü bunlarla kullanılan sözlerin kapsama alanı daha geni tir. Bu alamorfların olu ması için fonetik kurallar da bulunmaktadır:

gu > go > ko > ho
↓ ↓ ↓
ga > ka > xa > ha

Bu alamorfları (ve onlardan türeyen c, ç, g ünsüzlü ekileri) çe itli dillerde gösteren yüzlerce kelime vardır ki, okuyucuları yormamak için onları burada saymıyoruz. (Bu sözlür için u kaynaklara bakılabilir: Celilov, 1985: 87-92, Celilov, 1984: 70-87).

Belirli bir anlamın i areti olan söz kökü, farklı yapıdaki dillerde çe itli özelliklere sahip olsa da, her bir dilde mevcut ço unluk (bu dilde konu anlar) tarafından gerçek bir dil özelli i olarak anla ılmaktadır. Tek heceli ve çekimli kurulu taki dillerde kendi asıl yapısını muhafaza eden söz kökü, bükümlü dillerde de i ken olsa da, asıl yapısını kaybetmemektedir, Sami dillerinde ünsüzler grubu ile birle en kelime kökünün korunması ise daha karakteristiktir. Morfolojik bakımdan da kelimenin ba langıcı, kökü daha kuvvetli bölge kabul edilir, çünkü kelimenin ortası ve sonuna nispeten öncesi daha muhafazakardır.

Yukarıdaki örneklere gu biçimbiriminin alamorflarına eklenen çe itli sesler ilk anlama yeni anlamlar eklese de, yine de “ses” kavramı bu biçimbirimden kaybolmamı tır. Verilen örneklere dayanarak “ses” kavramının gu morfeminin alamorfları ile eklenen sonraki anlamsal ekillenmesini öyle göstermek mümkündür.

	↓	↓	↓	↓	↓
Ses-şarkı	söz	melodi	rica	dudak	
Bağırarak	dil	şarkı	yalvarma	dil	
Zil	nutuk	okumak	dua	küçük dil	
Seslenme	konuşmak	çalgı(cı)	efsun	gırtlak	
Çağırarak	demek	şatlık	ant	boğaz	
Çağırış	sohbet	şenlik	yorum	çene	
Davet	ilan	sevinç	fal(cı)	kulak	
Haber	bildirim	iftihar	şaman		
İftira(cı)	davet(çi)	gülüş	gam		
Yalan(cı)	işitme		bütyü		
Dedikodu	aksiseda		sövgü		
Geveze	soru		lanet		
Gurur	cevap		beddua		

Fakat *gu* biçimbirimi ile kullanılan pek çok ku adı, çalgı ve müzik aletleri de vardır ki, onları bu sınıfa ilave etmiyoruz, çünkü bu sözler bir dilden ba ka bir dile hazır ekilde geçerler ve bu alıntılarının tarihi eski olmaya da bilir. Örne in, sadece *gopuz* sözünün çe itli dillerde geçmesi hakkında dilcilik literatüründe geni bilgi vardır.

Anlamsal çe itlenmeye u rayan sözlerin çe itli yapıda olan dillerdeki tipolojik benzerli i ilk biçimbirimin alamorflarında ve onların “ses” kavramı ile ili kisinde kendisini göstermektedir.

Alamorfların sayısına göre diller sıralandı nda ilk sırayı Türk yazı dilleri, ikinci sırayı Türk ve Mo ol dilleri ile ili kide olmu Mançu-Tunguz dilleri, üçüncü sırayı Fin-Ugor dillerinden olan Macarca ve Fince, sonuncu sırayı ise Hint-Avrupa dillerinden olan Rusça, Farsça ve Ermenice alır. Meseleye dil özellikleri bakımından yakla ıldı nda on bir dil ı ı nda *gu* ve onun alamorfları ile kullanılan sözlerin yayılma alanı bazı sonuçlara varmamıza imkân sa lar.

Alamorfların ilk ünsüzü esas alınarak 6 gruba ayrılır:

	g	k	c	ç	x	h
<i>Azeri Türkçesi</i>	+	+	+	+	+	+(k)
<i>Türkmen Türkçesi</i>	+	+	+	+	+	-
<i>Türkiye Türkçesi</i>	+	+	+	+	-	+
<i>Karaim Türkçesi</i>	+	+	+	+	-	-
<i>Tuva Türkçesi</i>	-	+	-	+	+	-
<i>Tunguz-Mançurca</i>	+	+	-	+	+	+
<i>Rusça</i>	+	+	-	+	+	+
<i>Farsça</i>	+	+	-	-	-	-(g)
<i>Ermenice</i>	+	+	-	-	+	+
<i>Macarca</i>	+	+	-	+	-	+
<i>Fince</i>	-	+	-	-	-	+

Görüldü ü gibi, *g* dokuz dilde, *k* on bir dilde (hepsinde), *ç* sekiz dilde, *h* altı dilde, *x* be dilde, *c* ise dört dilde (sadece Türk yazı dillerinde), *g* ve her biri bir dilde ara tırdı ımız alamorfların ba langıç sesi gibi kullanılırlar. Bu yüzeysel hesaplama göstermektedir ki, *g~k~ç* sesleri ile ba layan alamorflar daha geni alana yayılmıştır, bu alamorflar bir taraftan diller arasındaki ili kinin sıklı ını, zamanını belirlemeye yardım ederken, di er taraftan bu varyantların olu tu u tarihe de i aret etmektedir. Öyle ki, dil co rafyasındaki e dillilik çizgisi morfonolojik ölçü ile tasdik edilmektedir: *g ~ k ~ ç* sesli alamorfların yayıma alanının geni li i onların eskili ini (eski dil ailelerindeki i lekli ini) göstermektedir ve bunu morfonolojik kurallar da onaylamaktadır, çünkü bu alamorflar ilk köke daha yakın olanlardır.

Bu hesaplama da göstermektedir ki, *x~c* sesli alamorflar az yayılmışlardır; bunun sebebi de morfonolojik kanuna uygunlu a paralel dil co rafyasının verdi i bilgiyle açıklanmaktadır: Bu sesli alamorflar morfonolojik bakımdan sonraki devre aittir, tahlil edilen diller ise bu devirler arasındaki ili kiyi kaybetmi , bölgesel olarak birbirinden uzakla mışlardır.

Bu hesaplama aynı zamanda, bazı dillerde bireysel alamorfların da olu tu unu göstermektedir. Farsçada sesli, Azeri Türkçesinde ise *g* sesli alamorflar di er dillerde yayılmamı tur. Hesaplamanın bu sonucu da aç ı a çıkarır ki, alamorfların en çok yayıldı ı Türk yazı dilleri içerisinde Azeri Türkçesidir. Bu dilde *g sesinin türemeleri (k-c-ç-h-x-g) daha çoktur.

Alamorfların meydana gelmesi fonetik olu uma ve de i ime zıt olmayıp, aksine, fonetik kanunlara uygun bir ekilde olmu tur. Bu de i melerde ilk ünsüz a a ıdaki ses olaylarına u ramı tur.

- 1- Bilindi i gibi, dünya dillerinin ço unda ses sisteminin olu umu ile ili kili art damak ünsüzlerinin ileri do ru hareketi olmu tur. Dillerin olu umundaki bu genel kanun Azeri Türkçesini de aynı ekilde etkilemi tir. Art damak sesinin ileri do ru hareketi, engel yerinin öne geçmesi bu sesin alafonunu olu turmu , sonra alafon fonem varyantına, daha sonra müstakil foneme dönü mü tür. Analogik olu um *k* sesinde görülmektedir:

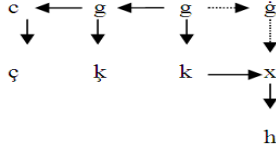
$$c < g <$$

$$ç < k < k$$

Bu de i imlerde aynı zamanda ikinci bir fonetik de i me meydana gelmi tir: Sıkı ma merhalesi zayıflayıp yarı ünsüz hadisesini türetmi tir. *c-g-* , *-k-ç* sırasındaki orta ünsüzlerde ba layan yarı kapılıla ma son ünsüzlerde meydana gelmi tir..

- 2- Azeri Türkçesinde sıkı an ünsüzlerin gırtlaksıla ması, yeni engelin çe idinin de i mesi yaygın bir fonetik olaydır. Bu de i menin kökeni Azeri Türkçesinin eski devirlerine kadar uzanmaktadır. Gırtlaksıla ma olayına olan e ilim günümüzde de devam etmektedir. Tahlil etti imiz alamorfların ilk ünsüzlerinde de gırtlaksıla ma olayı görülmektedir: *g > ve k > x*.
- 3- Ünsüzün zayıflaması onun hafif sese çevrilmesine sebep olmu tur. Genellikle, nefesli ve ötümsüz seslerden (*p, f, s, x, k*) hafif *h* sesinin türemesi Türk yazı dillerinde yaygındır. Bu bakımdan *k > h* ve *x > h* de i meleri istisna te kil etmez.
- 4- Ötümsüzle me fonetik olayına uygun *g > k*, *c > ç* ve *> k* de i meleri meydana gelmi tir.

ncelenen alamorfların ilk ünsüzlerinde görülen de i meleri öyle genelle tirmek mümkündür:

Noktalı çizgiyle gösterilen de i me yalnız Farsçada görülmektedir: *oul*, *ol*, *ompoz*, *e ere*, *alme al*, *ilo al*, *al* vb. Di er dillerde bu alamorflara rastlamadık.

Azeri Türkçesinde ünsüzü ön ses durumunda kullanılmadı ı için Farsçadaki alamorflar bu dilde olu mamı tir. Azeri Türkçesinin belli döneminde *k* ünsüzü kendi yükünü, di er sözlerde oldu u gibi, burada *k*, *x*, *h* ünsüzlerine yüklemi tir. Mukayese için; *or* > *kor*, *an* > *xan*, *açan* > *haçan* vb.

Buraya kadar olan de i meler bir daha göstermektedir ki, sadece bir kökten pek çok alamorflar olu abilir ve onların yayılma alanı oldukça geni tir. Bundan dolayı da, böyle kökleri yeniden olu turmak için bazen Türk dili ailesinden uzakla mak gerekir. Yalnız bu ekilde aynı kökten türeyip çe itli dillere yayılan sözlerin etimolojisini yapmak mümkündür. Yukarıdaki *ırtlag* ve *gortan* sözlerinin tahlilinde bunu görmü tük. Aynı prensiple Azeri Türkçesinde *gu kökünden olan *güvenmek*, *gıvanmag*, sözlerini *güben* (17), *uvan* (Karaim), *xvala*, *hvalit* (Rusça), *govk*, *govel* (Ermenice) sözleriyle birlikte yeniden dü ünme gerekir.

KAYNAKÇA

Celilov, F. A., Azerbaycan Dili Morfonologiyasından Oçerkler, 1985.

—, Morfema GU “golos” v yazıkaz mira. (Morfoloğičeskaya Tipologiya), “Voprosi Azerbaycanskoy filologii”, t., 1984.

İliç-Stiviç, V. M., Sootvetstviye smičnix v nostratiçeskikh paralelyex, “Etimologiya-1966”, M., 1968.

Seyidov, M. , Nekotorie zametki o gunnsko-azerbaycanskix mifoloğičeskix svyazyex, Voprosi azerbaycanskogo yazıkoznaniya, 1967.